

GALIN TIHANOV

AZ IRODALOMTÖRTÉNET JÖVŐJE

Három kihívás a 21. században

Noha az irodalomtörténet jövője valóban bizonytalanak tűnik, talán mégsem oly sötét, mint amilyenek némelyek látni szeretnék. Bár az a felhívás, hogy szakítsunk az irodalomtörténet-írással, meglehetősen ironikus módon immár évszázados történetre tekinthet vissza,¹ a válság érzete és a módszer-tant érintő kétely egészen az 1980-as évekig nem vált kínosan mélyé: ekkor tetőztek azok a kísérletek, melyek az irodalomtörténet-írás mesterségét meg kívánták újítani. Az efféle próbálkozások leg-szembe-tűnőbb darabja a mára közismertté vált francia irodalomtörténet: *A New History of French Literature*.² Sokan a hagyományos irodalomtörténet-írásra mért csapásként értelmezték a vállalkozást, annak elismerése mellett, hogy szerkesztője, Denis Hollier nemcsak felmérte a tudományágot a posztmodern és a posztstrukturalizmus eljövételével ért kihívás mértékét, hanem képes volt arra innovatív – még ha nem is minden kételyt eloszlató – formában választ is adni.³ A következő évtizedben ugyan némi nyomatékka merült fel az a kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e irodalomtörténetet írni,⁴ a 21. század elejét azonban, úgy tűnik, a határozottan tagadó válasz helyett inkább a visszafogottság és az építő jellegű kételyek megfogalmazása jellemzi. Jó példa erre egy közelmúlt-

**A nyugati típusú
oktatási supermarket
„ebből is egy kicsit,
abból is egy kicsit”
felfogása
maradandónak
mutatkozik...**

Galin Tihanov professzor (Queen Mary, University of London) 2012. március 22-től 26-ig nyilvános előadás- és szeminárium-sorozatot tart az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003). A részletekről érdeklődni lehet a scheibner.tamas@btk.elte.hu e-mail címen. Az itt közölt esszé eredeti megjelenési helye: Primerjalna knji-evnost (Ljubljana). 2008. 31. 1. 65–72.

ban rendezett nemzetközi konferencia, melyet a Szlovén Irodalomtudományi Intézetben (Ljubljana) Marko Juvan és Darko Dolinar rendezett, s amelyen számos igen érdekes előadás hangzott el.⁵

Az irodalomtörténet alakulása nagyban függ annak a szélesebb keretnek a módosulásától, melyben fejlődése végbemegy: első lépésként elengedhetetlen ezek megértése. Az alábbiakban három tényezőre fogok összpontosítani, és igyekszem mérlegelni és megvilágítani, miért fontosak az irodalomtörténet szempontjából.

A nemzetállam

■ Az irodalomtörténet mint intézményesített diskurzus eredete a francia forradalmat követően szorosan összefonódik a nacionalizmus és a nemzetállam sorsával. Az első irodalom tanítására szakosodott oktatói pozíciók kigondolásakor ugyan nem korlátozták a professzorok tevékenységét valamely egyedi nemzet írásbeliségének tanítására, a nacionalizmus elterjedésével jellemezhető Napóleon utáni időszak Európájában azonban a gyakorlat fokról fokra a nemzetelvű kutatás és oktatási tevékenység irányába toldott el. Magát az irodalmat – és ennek folyamányaként az irodalomtörténetet is – olyan eszközként kezelték, mely megőrzi és dicsőíti „mindazokat a nagy történelmi emlékeket, melyek a nemzeti múlt homályába vesztek”.⁶ Amint azt Marcel Cornis-Pope és John Neubauer nemrégiben írta, az irodalomnak és történetének tanulmányozása először olyan társadalmakban intézményesült, melyek világos nemzeti identitás kiművelésére és önálló államiságra törekedtek (Németország, Olaszország, Közép- és Kelet-Európa),⁷ bár minden bizonnyal az is igaz, hogy Angliában – ahol az államiság és a nemzeti önazonosság igen korán kialakult – minden imént említett országnál korábban jelentkezett az irodalomtörténet-írás (Thomas Warton 1774 és 1781 között adta közre befejezetlen irodalomtörténetének három kötetét, melyben csupán a reformáció időszakáig jutott el). Németországban az első irodalomtörténet jóval az 1871-es bismarcki országegyesítés előtt jelent meg: Georg Gervinus (1805–1871) az eredetileg *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* címet viselő ötkötetes művét (melynek címe később *Geschichte der deutschen Dichtung*ra módosult) 1835 és 1842 között adta közre. Ez mintegy fél századdal korábbra esett, mint az első nagy francia irodalomtörténet, Gustave Lanson 1895-ös munkája. Az egységes Olaszország megalakulása után, de így is húsz évvel Lanson előtt, 1870–71-ben jelentette meg De Sanctis két kötetben az olasz irodalom történetét. Noha Gervinus nem értett egyet azzal a politikával, melynek révén Bismarck Németország egyesítését igyekezett elérni, irodalomtörténete mégis kitűnő eszköznek bizonyult abban a folyamatban, mely során a német kulturális egység érzete kialakult.

Ennek a több mint száz évig megkérdőjelezhetetlenül uralkodó mintának a jövője ma igencsak bizonytalan. Ennek számos oka van. Először is maga az eurocentrizmus egyre inkább talajt veszít az első világháború óta, és ezzel együtt a nemzeti elvű irodalomtörténet európai modelljét is mind több kihívás éri. Ezt a folyamatot erősítette fel az 1950-es években az informatika területén tett forradalmi felfedezések révén felgyorsuló világméretű egységesülés, mely egybeesett a grammatikai rendszer rövid idő alatt lezajló felbomlásával. A diaszporikus kultúrák ebből következő növekedése egyfelől és a globalizált gazdasági környezetben erősödő európai integráció másfelől olyan történésekhez vezetett, amelyeket legtalálébban a nyugati nemzetállam fokozatos „kiüresedéseként” lehet összefoglalni. Az egyetlen, egységes kánon eszméje, mely az irodalomtörténet-írás alapját képezné, egyre inkább tarthatatlanná vált. A nemzetállamon belül különféle párhuzamos kánonok alakultak ki, melyek a múltbéli társadalmi igazságtalanságok kiigazítására hívtak fel. Aki nyitott szemmel

jár, láthatja, a nemzeti irodalomtörténet-írástól való elfordulást határozott jelek mutatják: ma arról folyik eszmecsere – különösen Németországban, ahol Goethe „világirodalomról” álmodozott –, hogy miként lehetne létrehozni egy reprezentatív európai kánont, mely térségi irodalomtörténetek vagy ideális esetben összeurópai irodalomtörténet megírására ösztönözne. Ez nem csupán „gazdagok időtöltése”. A biztonságpolitikát szem előtt tartva és az örökké bővülő piac jegyében az Európai Unió és különféle civil szervezetek a Balkánon egymásra licitálva támogatják olyan tankönyvek megalkotását, melyek a fiatalokat arra próbálják megtanítani, hogy politika- és kultúrtörténetük közös. Így két fejeménnyel kell számolnunk, melyek egyike sem kedvező a nemzetállam kegyeit leső hagyományos irodalomtörténet-írásra nézve: egyrészt a térségi vagy éppen „páneurópai” történetek – melyek a közelmúltban a szokásostól eltérő politikai célokat szolgálták –, másrészt a transznacionális – gyakran transzkontinentálissá szélesedő – narratívák sem a nemzetállam monolitikus vállalkozásait táplálják, hanem azokat a posztkoloniális folyamatokat, melyekre Stephen Greenblatt is felhívta a figyelmet – vagyis „az exiliumot, az emigrációt, a vándorlást, a kontaminációt és a váratlan következményeket, a mohóságra, a vágyakozásra és a nyugtalanságra való szenvedélyes hajlamot, mivel [...] ezek azok a bomlasztó erők, melyek alapvetően alakítják a történelmet és a nyelvek diffúzióját, nem pedig a kulturális legitimitáció meggyökeresedett érzete”.⁸ Amennyiben a hagyományos nemzeti irodalomtörténet fennmarad, nagyarányú hajlékonyságról és rugalmasságról kell tanúbizonyságot tennie, hogy mindezen új fejeményeket kezelni tudja. Erre kínál friss példát az új tizenhárom kötetes *Oxford English Literary History*, mely két kötetet szentel majd a második világháború utáni időszaknak. Ezek szándékuk szerint az angolság értelmezésében egymással versengenek és egymást módosítják vagy egészítik ki. A Randall Stevenson által írt *1960–2000: The Last of England* című kötet Jonathan Bate jellemzése szerint olyan, mint „egy skót, aki azt képzeli, hogy az »angol irodalom« eszméje többé nem lehetséges”.⁹ A másik kötet, az *1948–2000: The Internalisation of English Literature* szerzője a kanadai Bruce King, aki a multikulturalizmusban nem az említett eszme halálát, hanem újjáéledését ünnepli. (Érdemes azt is megjegyezni, hogy e két kötet az általuk vizsgált időszak kisebb kronológiai határpontjait is máshová helyezi.) Vagyis az új Oxford-irodalomtörténet arra törekszik, hogy áthelyezze a nagyjában-egészében kimerült nemzeti narratívát a multikulturális globalizmus (megkérdőjelezhető) hangfekvésébe, anélkül hogy érvénytelenítené.

A média

■ Napjainkban az irodalomtörténet sorsáról gondolkodva Marshall McLuhan állítása, miszerint a médium az üzenet,¹⁰ újra visszhangra lel. Az irodalomtörténeti üzletág nagyarányú változáson ment keresztül az elmúlt hatvan évben, nagyrészt az átalakuló médiakörnyezetnek köszönhetően.

E változásnak számos aspektusa van. Először is az irodalomfogyasztás mintái fontos átalakuláson mentek keresztül. A nemzeti kánonokhoz tartozó művek jelentős részét filmre vitték, s könnyen áltathatjuk magunkat azzal, hogy az *Értelem és érzelem* megtekintése mentesíthet Jane Austen olvasása alól. A klasszikusok alacsony költségvetésű televíziós adaptációinak széles körű hozzáférhetővé válása továbbá fokozatosan áthidalta a magas és a népszerű irodalom közötti távolságot, mely különbségtételtől az irodalomtörténet mindvégig függött. Mindenekelőtt ugyanis az irodalomtörténetnek volt köszönhető a „magas” és „alacsony” irodalom közötti különbségtétel intézményesítése, mely során az eredetileg a széles olvasóközönség szórakoztatására (és magától értetődően tanítására) az újságokban sorozatként megjelen-

tetett alkotásokat a magaskultúra mesterműveivé avatták. Sok 19. századi regény, köztük Dosztojevszkij és Balzac művei is hasonló átalakuláson mentek keresztül az egyetemi irodalomtörténészek kezén a közreadásukat követő évtizedekben. Mostanra azonban fordult a kocka, és a filmek, rádióadaptációk, képregények stb. özöne az irodalomtörténész-mesterséget olyan világba sodorta, ahol a kánon által biztosított korábbi biztonság nincs többé. A csendes, magunkban való olvasás tevékenységét durván kiszorította a vizuális pótlékok tömegfogyasztása, melyek inkább a cselekményre és a kosztümökre fektetnek nagyobb hangsúlyt, mintsem az irodalmi műalkotás állítólagos mély filozófiai üzenetére. Így az irodalomtörténészek iránytű nélkül maradvá bolyonganak a kultúra sűrűjében, mely kultúra immár nem osztható magas és alacsony regiszterekre, sokkal inkább a szakrális reprodukálhatósága adja létalapját, ami számtalan alkalommal történik meg minden egyes nap az egymást átfedő epifániumok és performanszok révén.

A második aspektus az elektronikus média nagyon is erőteljes jelenlétével függ össze. Baudrillard óta¹¹ alaposan megtanultuk, hogy az elektronikus média működése kapcsán kétkedve fogadjuk a tények és a fikció közti különbségtételt. Ráadásul a modern, kivált az interaktív megoldásokra támaszkodó média a szöveget minden korábbinál nyitottabbá tette, hiszen a befogadó egyidejűleg módosíthatja azt. Így a szöveg státusa is megváltozott, elvesztette azt a kényelmes kezelhetőségét, melyen a hagyományos irodalomtörténet nyugodott. Az engedetlen szöveg, mely az elektronikus interakció eredményeként áll elő, lezáratlan, minden korábbinál könnyebben változtat helyet, és valóban határtalan. Még az intertextualitás fogalmi vértetével felszerelve sem lehetséges immár megszelídíteni. A hipertext, melynél semmi sem megfoghatatlanabb, a jelentésegységek szokásos módon történő megfogalmazását elavulttá és megbízhatatlanná teszi. Ennek eredményeként szemantikai szempontból dinamikus jelentésrétegek archívuma jön létre, melyhez bármikor szabadon hozzá lehet tenni, vagy el lehet belőle venni. Teljesen eltűnik a határ szerző és olvasó közt, csakúgy, ahogy a befogadáselmélet és a hagyományos irodalomtörténet alapjai is felszámolódnak.

Végül a világméretű hálózat egy hatalmas elektronikus könyvtárat hoz létre, melyben a nemzeti hagyományok és kötődések hamar fellazulnak. Az internethasználó olvasó töredékek által meghatározott tapasztalata az értelmezés olyan új paradigmájának kialakulását segíti elő, mely számára nem a nemzeti irodalom történetileg levezethető készletének kényszerítő logikája jelenti a vonatkoztatás és az összehasonlítás alapját. Egy elbeszélés vagy költemény értelmezésekor az irodalom oktatói és diákjai egyaránt gyakran a cselekmények és képek világbankjának támogatásától függenek, mely anélkül táplálja az elmét, hogy a felkínált anyag történeti vagy nemzeti hitelességével kapcsolatban kérdéseket vetne fel. Az elektronikus média és az internet így a szimultaneitás és a gyökértelessé válás kihívásával szembevisíti az irodalomtörténetet.

Demográfia

■ A közelmúltban többek közt Jürgen Habermas vetette fel a (finoman szólva) kényelmetlen kérdést: milyen lesz a jövőben az ember természete?¹² Habermas a modern genetika fejleményeiből indult ki, elgondolkodva azokról az elkerülhetetlen – és ma még előre nem látható – változásokról, melyeket az ember klónozásának küszöbön álló elérkezése és az emberi anyag genetikai módosítása fog eredményezni. Az általam választott nézőpontból két kölcsönösen összefüggő kérdés merül itt fel: az élettartam és az emlékezeté. Mindkettő eddig feltáratlan mélységekbe sodorja az értelmezőt. A várható élettartam folyamatos növekvése mellett – melyhez az ennek

kezelésével próbálkozó különféle gazdasági és adminisztratív eljárások társulnak – hogyan zajlik majd az emlékezet társadalmi elosztása? Az élettartam kezelésében rejlő változások következtében miként alakul majd át az arról alkotott felfogás, hogy melyek számítanak az emberi élet, a gyermekkor és a felnőttkor meghatározó tapasztalatainak és időszakainak? Az irodalomtörténet-írás – sőt bármilyen történet-írás – három sarkalatos pontja is drámai átalakulásnak néz elébe. Az egyik a nemzedék fogalma, a másik az időszak fogalma, s végül az újdonság fogalma (vagyis, hogy mi jelenti az újdonságot egy társadalom irodalmi és eszmei életében). A hagyományos irodalomtörténet erre a három fogalomra támaszkodott, amikor az interpretáció számára értelmes középpontot kívánt biztosítani. Nem lesz elegendő annak felismerése, hogy az irodalom- és eszmetörténet különféle szakaszolásai ideologikus konstrukciók – ezt már ma is tudjuk. Ami valóban lényeges, az a nemzedékek megváltozó élettartama és ezzel összefüggésben a jelentés előállításának megváltozó ritmusa. A fontos eseményekről szóló közmegegyezés, mely a történész elbeszélésének alapját képezi, alighanem minden korábbinál összetettebb és közvetettebb módon lesz csak hozzáférhető, mivel minden egyes hang, mely egy nemzedéki együtttest alkot, külön temporalitással, hosszal és így hatóerővel fog rendelkezni, s ebben el fog térni attól, ami a mai (irodalom)történet-írás gyakorlatát meghatározza. Az, hogy a mikrotörténet-írás vagy a modern historiográfia bármilyen más kedvelt eszköze képes lesz-e választ adni e kihívásokra, egyáltalán nem biztos. Remélem, nem úgy hangzik eszmefuttatásom, mintha valami közepes sci-fi szerzője elmélkedne: a genetika fejlődésének realitása és az élettartam közelgő, minden korábbit felülmúló meghosszabbodása az, amely arra készlet bennünket, hogy újragondoljuk az (irodalom)történet-írás jövőjét. Érdemes itt hangsúlyozni, hogy az irodalomtörténet mindig is főként az iskola és az egyetem biztonságos piaca tartotta fenn. Nehéz elképzelni, hogy e piac nélkül is életképes maradt volna bármilyen modern társadalomban. Ma azonban az oktatásról alkotott teljesen új felfogás bevezetésének lehetünk tanúi, mely éppen a demográfiai ellenőrzés és irányítás megváltozó társadalmi és gazdasági technikájának részét képezi. Az ún. folyamatos tanulás vagy egész életen át tartó tanulás, mely egész Európában és Amerikában az oktatás világának részévé vált, lassan, de biztosan átalakítja az oktatás filozófiáját, túllépve a tudományágak szigorú elkülönülésének dogmáján. A nyugati típusú oktatási szupermarket „ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit” felfogása maradandónak mutatkozik, és az egyének élete során időről időre rendszeresen alkalmaznia kell. A modern egyetemen folytatott kutatás tárgykörére már ma is hatással van az a körülmény, hogy ezt a folyamatosan bővülő piacot – és a moduláris BA-képzés rendszerét – kell kiszolgálnia. Az oktatás és a foglalkoztatás új köre alakul ki, mely nem választja el többé a kettőt, az oktatásra pedig új társadalmi feladatot ró, melyhez alkalmazkodnia kell. Mindez hozzájárul a tanulás és a kutatás új léggörének kialakulásához, melyben a szerzett tekintéllyel alátámasztott tudás és bármilyen tárgykör – többek közt az irodalomtörténet – felügyelete iránti igény egyre inkább eltűnik.

Mégsem kell feltétlenül borúlátónak lennünk. Heidegger a *Lét és időben* arra figyelmeztetett, hogy „a történetiség mint meghatározottság megelőzi azt, amit történelemnek [...] nevezünk”.¹³ Ezen azt értette, hogy – amint ugyanabban a részben (6. §.) megállapítja – a *Dasein* elementáris történetisége rejtve maradhat maga a *Dasein* előtt is, vagyis rejtve maradhat itt-és-most létünk előtt. Ám ezzel az állítással arra a tényre is felhívja figyelmünket, hogy a történeti érzék és a történetírás minden alkalommal, amikor megtörténik, válaszként érkezik (mint a Lét ajándéka) egy mindenkor jelen lévő történetiségre (temporalitásra), mely meghatározza emberi életünket. Más szóval nincs menekvés a történetiség elől, még a recesszió azon rövid vagy hosszú időszakaiban sem, amikor úgy látszik, az irodalomtörténet-írás gyakorlata

örökre megrekedt. Csupán arról van szó, hogy egy megváltozott világban egy másféle irodalomtörténet fog visszatérni. Amennyiben ez azt jelenti, hogy az irodalomtörténet feloldódik a kultúrtörténetben – mely szükségszerűen különbözni fog mind a tények 19. századi pozitivistá felhalmozásától, mind a 20. századi *Geistesgeschichte* fellengzős eszmei párhuzamkeresésétől –, hát legyen úgy.

Scheibner Tamás fordítása

■ **JEGYZETEK**

1. Az irodalomtörténettel szemben a 19. századtól egészen az 1960-as évekig felhozott különféle kifogásokat René Wellek kitünően összefoglalta, vö. René Wellek: *The Fall of Literary History*. In: *Uó: The Attack on Literature and Other Essays*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.
2. Denis Hollier (ed.): *A New History of French Literature*. Harvard UP, Cambridge (MA), 1989.
3. Hollier vállalkozása jelentős mértékben eltávolodott az irodalomtörténet-írás hagyományos gyakorlatától – mi sem érzékelteti ezt jobban annál, hogy az angol nyelvű kiadás után készült francia változat címében már nem szerepel a „történet” szó. Vö. Denis Hollier et al. (dir.): *De la littérature française*. Bordas, Paris, 1993.
4. Vö. pl. David Perkins: *Is Literary History Possible?* Harvard UP, Cambridge (MA), 1992.
5. Lásd Darko Dolinar – Marko Juvan (eds.): *Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006.
6. Friedrich Schlegel: *Geschichte der alten und neuen Literatur*. In: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Hrsg. Ernst Behler et al. Schöningh, Paderborn, 1961. VI 15.
7. Marcel Cornis-Pope – John Neubauer: *Towards a History of the Literary Cultures in East-Central Europe. Theoretical Reflections*. American Council of Learned Societies, New York, 2002. (ACLS Occasional Paper, 52.) 12.
8. Stephen Greenblatt: *Racial Memory and Literary History*. In: Linda Hutcheon – Mario J. Valdes (eds.): *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford UP, Oxford – New York, 2002. 61
9. Jonathan Bate: *A monumental task. Why the new Oxford English History will differ from its predecessor?* *Times Literary Supplement*, 4 October 2002. 17.
10. Marshall McLuhan: *Understanding Media. The Extensions of Man*. New American Library, New York, 1964. 23–36.
11. Lásd mindenekelőtt Baudrillard elhíresült pamfletjét: *Jean Baudrillard: The Gulf War Did Not Take Place*. Trans. Paul Patton. Indiana UP, Bloomington, 1995.
12. Jürgen Habermas: *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?* Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001.
13. Martin Heidegger: *Being and Time. A Translation of „Sein und Zeit”*. Trans. Joan Stambaugh. State University of New York Press, Albany, 1996. 17. (Magyarul: Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Osiris, Bp., 2001. Második, átdolgozott kiadás. 36.)

